

Gospodarstwa stosujące najlepsze praktyki traktują priorytetowo zdrowie i dobrostan zwierząt pod koniec ich życia, zapewniając im bezpieczeństwo, komfort i leki łagodzące ból. Eutanazja powinna być przeprowadzana szybko i humanitarnie przez lekarza weterynarii lub upoważnioną i wykwalifikowaną osobę, gdy zwierzęcia nie można uratować lub poddać ubojowi.

Dlaczego jest to ważne?

Eutanazja jest ważna, aby zapewnić szybkie i humanitarne zakończenie życia zwierzęcia, gdy leczenie nie jest możliwe i/lub nie można wystarczająco złagodzić bólu. Większość krów cierpiących na inne nieuleczalne choroby jest uśmiercana. Niektóre zwierzęta mogą kontynuować swoje życie w sposób produktywny jako krowy tuczone na wołowinę lub krowy o obniżonej wydajności, które stają się matkami zastępczymi wspierającymi odchów cieląt.

Dobra praktyka

Proponowane praktyki mające na celu kierowanie podejmowaniem decyzji dotyczących "zakończenia produkcji mlecznej" krów mają również zastosowanie do innych etapów życia.

Nadzór nad bólem, zdrowiem i dobrostanem

- ✓ Każde zwierzę (niezależnie od wieku) w gospodarstwie musi być często obserwowane. W przypadku zidentyfikowania zwierząt doświadczających ostrego bólu lub cierpienia, personel gospodarstwa musi podjąć natychmiastowe działania zaradcze, takie jak wezwanie pomocy weterynaryjnej i/lub podanie środków przeciwbólowych przepisanych przez weterynarza.
- ✓ Personel gospodarstwa musi być przeszkolony w zakresie szybkiego rozpoznawania zwierząt doświadczających ostrego bólu i cierpienia, a także oceny zdolności zwierzęcia do transportu.
- ✓ W tym procesie "selekcji" należy rozważyć zastosowanie skal oceny bólu (patrz **Tabela 1**).

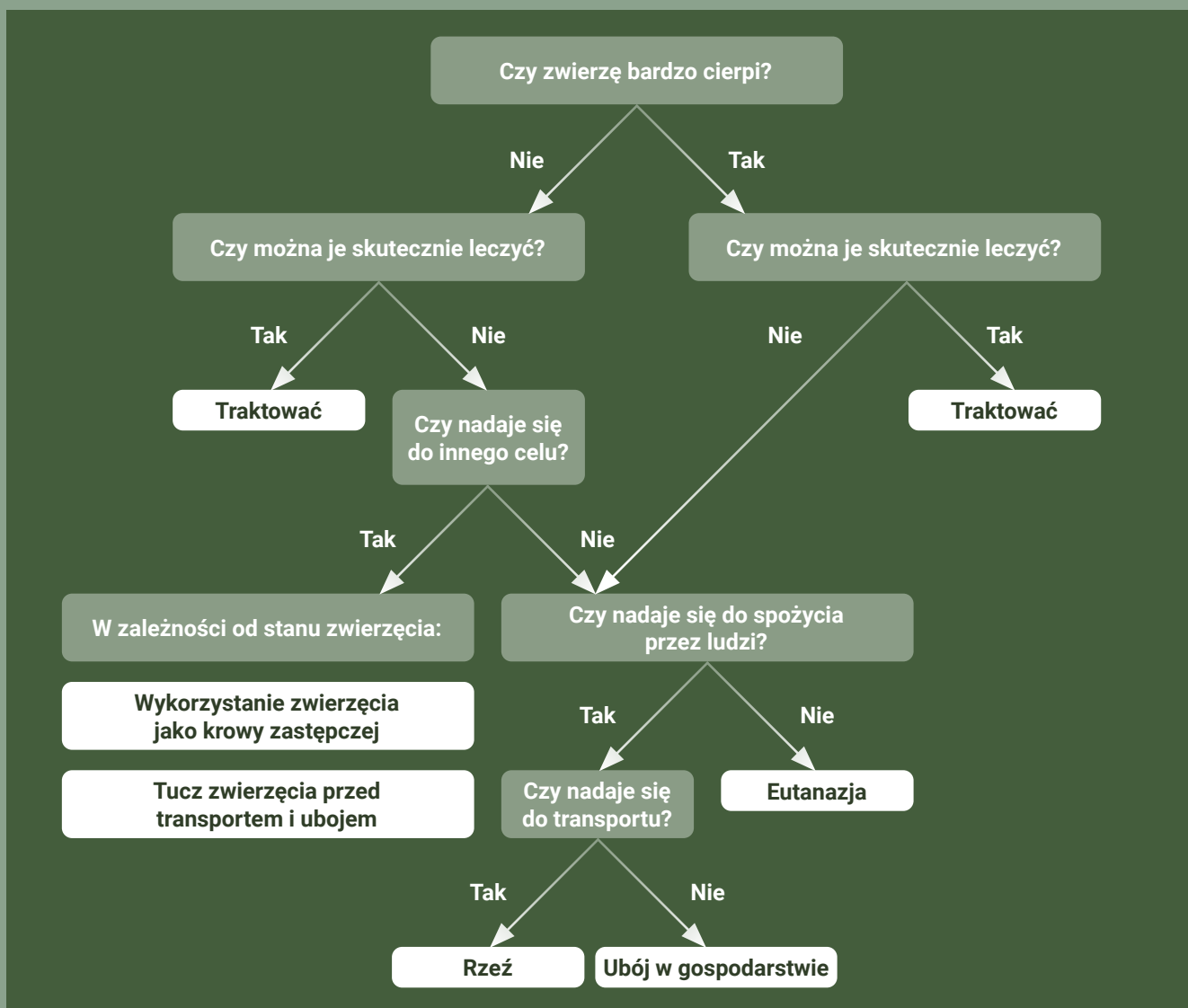
Oznaki	Poziom ból				
	Brak bólu	Łagodny	Umiarkowany	Ciężki	Bardzo poważny
Reakcja na badanie palpacyjne	brak negatywnej reakcji na badanie palpacyjnie	może reagować lub nie reagować na dotykaniu bolesnego miejsca (miejsce operacji, rana, ...): może odciągać, kopać, wokalizować	reaguje na dotykanie, może próbować uciekać lub zachowywać się agresywnie, gdy jest dotykane	odsuwa się od badania palpacyjnego, może kopać, ryczeć lub przyjmować sztywną postawę ciała	ma sztywną postawę ciała, nie reaguje
Inne znaki	- cisza, normalne zachowanie - Wypas lub jedzenie przy karmniku - Ciekawość otoczenia - Odsuwa się, gdy ktoś się do niego zbliża - Normalna interakcja ze stadem i cielęciem (jeśli jest krową)	- Łagodna zmiana postawy - Sztywna lub subtelna kulawizna - Mniej zainteresowany otoczeniem - Może ostrzegać członków stada przez potrząsanie głową lub ocieranie	- Z dala od stada - niewyraźne oczy - Nieprawidłowa postawa sztywna, nie porusza się, wygięte plecy, kulawizna. - Szorstka sierść - Zmniejszony apetyt - Cielę przy matce może być głodne lub może wokalizować	- Z dala od stada - Sztywna postawa, niechętny do poruszania się - Nie spożywa paszy - Zaniedbany wygląd - Utrata masy ciała - Nieprawidłowa postawa - opuszczona głowa, podkulony ogon, wygięty grzbiet, opuszczone uszy.	- Szybkie, płytkie oddechy - Oddychanie przez otwarty pysk - wylupiane oczy - Chrząkanie - Zgrzytanie zębami - Nie je - Sztywna postawa ciała lub całkowite leżenie na podłożu

Tabela 1

Oznaki związane z poziomem bólu (z zasobów IVAPM i Care4Dairy dotyczących oceny bólu u bydła (De Boyer et al. 2023))

- ✓ Zwierzęta z łagodnymi lub umiarkowanymi objawami bólu mogą być leczone przy użyciu leków przepisanych przez lekarza weterynarii. Szczegóły dotyczące każdego przypadku podania środka przeciwbólowego powinny być odnotowane w dokumentacji gospodarstwa. W dokumentacji należy uwzględnić numer zwierzęcia, powód uśmierzenia bólu, lek, dawka i częstotliwość podawania. Zwierzęta te powinny być ściśle monitorowane do momentu całkowitego ustąpienia dolegliwości, a jeśli stan będzie się utrzymywał lub pogarszał, konieczna może być interwencja weterynaryjna lub podjęcie decyzji o zakończeniu życia zwierzęcia (patrz **Rysunek 1**).

Rysunek 1. Drzewo decyzyjne po zakończeniu produkcji w gospodarstwie

Zarządzanie w końcowym etapie życia

- ✓ W przypadkach obniżonego dobrostanu, gdy zwierzę jest lekko ranne, ale porusza się i czuje się dobrze, a podjęto decyzję o zakończeniu jego życia, transport do ubojni może zostać zorganizowany pod warunkiem, że transport nie spowoduje dodatkowego cierpienia. Szczegóły dotyczące zwierzęcia, okoliczności i podjętych działań powinny być rejestrowane.
- ✓ Zwierzęta odczuwające silny ból powinny zostać niezwłocznie zidentyfikowane. Należy zapewnić im bezpieczeństwo i komfort poprzez podjęcie natychmiastowych działań zaradczych. Może to obejmować przeniesienie ich do kojca szpitalnego, a jeśli leżą, można utworzyć tymczasowy obszar izolacji z dostępem do pożywienia i wody, gdzie będą bezpieczne przed nękaniami lub deptaniem przez inne zwierzęta. Należy zwrócić się o pomoc weterynaryjną, a tam gdzie jest to możliwe należy podać środki przeciwbólowe przepisane przez weterynarza, aby zapewnić zwierzęciu komfort.
- ✓ Przywiązanie hodowcy do krowy i czynniki ekonomiczne mają wpływ na podejmowanie decyzji. W przypadku, gdy przyczyna silnego bólu jest uleczalna i opłacalna finansowo, należy podjąć odpowiednie działania w celu leczenia i zapewnienia odpowiedniej ulgi w bólu (tak długo, jak wymaga tego stan, z uwzględnieniem okresów karencji na mleko i/lub mięso).

- ✓ Jeśli szanse krowy na powrót do zdrowia są niewielkie i np. po 24 godzinach od zastosowania terapii krowa nie odzyskała przytomności, należy przeprowadzić dokładną ocenę (najlepiej z lekarzem weterynarii), aby zdecydować, czy kontynuować leczenie, czy zdecydować się na eutanazję.

Zarządzanie eutanazją

- ✓ W przypadku, gdy stan zwierzęcia zostanie uznany za nieuleczalny, należy podjąć decyzję, czy zwierzę nadaje się do wprowadzenia do łańcucha żywnościowego, czy może zostać przetransportowane lub czy wymagana jest natychmiastowa eutanazja w gospodarstwie.
- ✓ Bydło, niezależnie od wieku, nie nadaje się do transportu jeśli nie jest w stanie wstać lub pozostać w pozycji stojącej; nie jest w stanie poruszać się bez bólu (np. wyraźnie kulawe, nie rozkłada ciężaru na wszystkie cztery nogi, wygięty grzbiet, nieprawidłowa postawa i chód, płytki, częsty oddech); nie jest w stanie poruszać się samodzielnie (utrata równowagi); dotknięte poważną otwartą raną lub w ostatnim miesiącu ciąży.
- ✓ Jeśli zwierzę nie nadaje się do transportu, eutanazja (lub ubój w gospodarstwie, jeśli mięso nadaje się do spożycia przez ludzi) musi zostać przeprowadzona przez upoważnioną osobę przy użyciu techniki, która skutkuje szybką śmiercią bez bólu i niepokoju.
- ✓ W przypadku, gdy zwierzę jest poddawane eutanazji lub ubojowi w gospodarstwie w trzecim trymestrze ciąży, należy zwrócić szczególną uwagę na dobrostan płodu, w tym na możliwość jego przeżycia poza matką.
- ✓ Po podjęciu decyzji o zakończeniu życia należy ją niezwłocznie wykonać. W okresie przejściowym należy dołożyć wszelkich starań, aby zminimalizować ból i stres. Zwierzę powinno mieć łatwy dostęp do pożywienia zgodnie z jego potrzebami oraz wody. Krowy w okresie laktacji powinny być dojone, aby zmniejszyć ciśnienie w wymionach, natomiast zwierzęta z urazami rycic, nóg lub grzbietu nie powinny być zmuszane do niepotrzebnego chodzenia, a stres związany z izolacją społeczną powinien być zminimalizowany, przy jednoczesnym zapewnieniu braku ryzyka obrażeń ze strony innych zwierząt.
- ✓ Zwierzęta, które mają zostać poddane eutanazji lub ubojowi, powinny zostać oddzielone od stada.
- ✓ Eutanazja lub ubój powinny być przeprowadzane w sposób, który nie stresuje innych zwierząt. Należy unikać rozprzestrzeniania zapachu przerażonego zwierzęcia i głośnych dźwięków.
- ✓ Eutanazja musi być przeprowadzana przez lekarzy weterynarii lub wykwalifikowane i upoważnione osoby.

Najlepsza praktyka

- ★ Gospodarstwa stosujące najlepsze praktyki rejestrują liczbę zwierząt, które umierają w wyniku planowanego uboju, uboju z konieczności (eutanazji) oraz tych, które umierają w gospodarstwie bez procedury uśmiercania.
- ★ Gospodarstwa stosujące najlepsze praktyki przeprowadzają eutanazję przy użyciu najszybszych i najskuteczniejszych środków dozwolonych przez prawo. Może to obejmować użycie środka farmaceutycznego do wstrzykiwania przez weterynarza lub aparatu bolcowego penetrującego przez wykwalifikowaną i upoważnioną osobę.
- ★ Gospodarstwa stosujące najlepsze praktyki posiadają plan awaryjny na wypadek sytuacji, w których obecność lekarza weterynarii w celu przeprowadzenia eutanazji nie jest możliwa. Jeśli zwierzę nie nadaje się do transportu i zezwalają na to przepisy, personel gospodarstwa może przejść specjalistyczne szkolenie w zakresie przeprowadzania humanitarnego uboju przy użyciu aparatu bolcowego lub innego specjalistycznego sprzętu który jest przechowywany w skrytce dostępnej tylko dla wykwalifikowanej i upoważnionej osoby (osób).

Podsumowanie

Gospodarstwo

W przypadku, gdy poszczególne zwierzęta są zaklasyfikowane jako kończące swój produktywny okres życia, należy zapewnić im skuteczną opiekę, aby zminimalizować straty i chronić dobrostan zarówno zwierząt, jak i ludzi w gospodarstwie.

Zwierzęta

Krowom w każdym wieku i narażonym na wysokie ryzyko cierpienia należy zapewnić odpowiednie środki przeciwbólowe i opiekę. Jeśli nie reagują na leczenie lub mają złe rokowania, powinny zostać poddane ubojowi lub eutanazji w humanitarny sposób, przez wykwalifikowaną i upoważnioną osobę, zanim będą poważnie cierpieć.

Hodowca

Zwrócenie się o pomoc do lekarza weterynarii pomoże w podjęciu szybkiej i skutecznej decyzji dotyczącej leczenia, uboju i eutanazji bez opóźnień oraz zmniejszy obciążenie moralne hodowcy.

Bądź dumny ze wszystkich dobrych i najlepszych praktyk swojego gospodarstwa w zakresie dobrostanu zwierząt !

Dodatkowe zasoby

Care4Dairy.eu

Stanowiska wyrażone w niniejszym przewodniku niekoniecznie reprezentują pod względem prawnym oficjalne stanowisko Komisji Europejskiej

Odniesienia

de Boyer Des Roches, A., Ledoux, D., & Veissier, I. (2024). Mini-review - Recognition of pain signs in dairy cows. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10514095>

IVAPM. Pain scale for bovines. <https://ivapm.org/professionals/pain-scale-bovines/>

Lesimple, C., & Veissier, I. (2024). Mini-review - Decision-making for timely euthanasia in "end-of-career" dairy cows. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10514216>

Programme Bien-Être Animal - Un Guide Pratique Pour Les Producteurs, Danone, 2022

Sossidou, E., & Termatzidou, S.-A. (2024). Mini-review - Cattle fitness for transport. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10554591>

USA National Dairy FARM Program- FARM Animal Care manual, National milk producers federation, DMI, 2020.

Danone. (2021). Programme bien-être animal, un guide pratique pour les producteurs. EAN 978-2-9577694-0-7. https://danone-danone-lait-new-prod.s3.amazonaws.com/guide-complet-BEA_2021.pdf {accessed 21.02.2024}

de Boyer Des Roches, A., Ledoux, D., & Veissier, I. (2024). Mini Review- Recognition of pain signs in dairy cows. EURCAW Ruminants & Equines (eurcaw-ruminants-equines.eu) <https://doi.org/10.5281/zenodo.10514095>

IVAPM. (2024). Pain Scale for Bovine. <https://ivapm.org/professionals/pain-scale-bovines/#:~:text=At%20Pain%20Level%20%3D%20%2C%20bovine,not%20moving%2C%20arched%20back%2C%20lame>

Lesimple, C., & Veissier, I. (2024). Mini- Review- Decision-making for timely euthanasia in end-of-career dairy cows. EURCAW Ruminants & Equines (eurcaw-ruminants-equines.eu) <https://doi.org/10.5281/zenodo.10514216>

National Dairy FARM Program. (2020-2022). Animal care – Reference Manual Version 4 https://nationaldairyfarm.com/wp-content/uploads/2020/09/FARM_Animal-Care-4-Manual_Layout_FINAL_091520_SinglePages.pdf {accessed 21.02.2024}

National Farm Animal Care Council. (2022). Code of Practice for the Care and Handling of Dairy Cattle. <https://www.nfacc.ca/codes-of-practice/dairy-cattle> {accessed 21.02.2024}

Sossidou, E., & Termatzidou, S.A. (2024). Mini Review- Cattle fitness for transport. EURCAW Ruminants & Equines (eurcaw-ruminants-equines.eu) <https://doi.org/10.5281/zenodo.10554591>